

Joanna Rybarczyk-Dyjewska

Magiczna moc słowa w rosyjskiej medycynie ludowej: leczenie chorób OCZU

Przegląd Wschodnioeuropejski 5/2, 199-208

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JOANNA RYBARCZYK-DYJEWSKA
Uniwersytet Jagielloński

MAGICZNA MOC SŁOWA W ROSYJSKIEJ MEDYCYNIE LUDOWEJ: LECZENIE CHORÓB OCZU

The Magical Power of the Word in Russian Folk Medicine: the Treatment of Eye Diseases

KEYWORDS: spell, medicine, eyes, Russian folk culture, ethnolinguistic

ABSTRACT: The aim of the present article is to describe the folk etiology of eye diseases as well as a presentation of the verbal methods found in Russian folk culture for its cure. The research material encompasses collections of Russian folk spells together with ethnographical works on Slavonic folk medicine. The researched material showed that within the magical formulas utilised in the case of eye diseases (inflammation, sties etc.) various verbal strategies were employed; for example ones causing the driving away or destruction of the disease, requests to intermediaries as well as other approaches.

Wstęp

We wszystkich niemal kulturach system wierzeń opiera się na przekonaniu, iż u początków była siła, która – choć niewidoczna – wszędzie jest obecna i odczuwalna. Przekonanie o istnieniu mistycznej bezosobowej mocy, jakiej podlegają wszystkie zjawiska rzeczywistości, zaowocowało wypracowaniem w każdym społeczeństwie specyficznego rodzaju zachowań. Obejmują one przestrzeganie kodeksu określonych nakazów i zakazów, wykonywanie rytualnych czynności oraz wypowiedanie formuł słownych. Ich celem jest podporządkowanie sobie wszechobecnej siły i wykorzystanie jej do własnych celów (Lips 1957, 370). Zabiegi te zwykle określa się mianem magii¹, na którą – jak pisze S. Kowalski

---

¹ Magia według definicji encyklopedycznej to „ogół praktyk opartych na wierze w istnienie nadnaturalnych sił i mających na celu ich opanowanie” (Petrozolin-Skowrońska 1994, 476). M. Buchowski zwrócił uwagę na interpretację słowa „magia” w rozumieniu potocznym (najczęściej wywołuje ono skojarzenia z iluzją i niewytłumaczalnymi „na zdrowy rozum” zjawiskami) oraz w naukach humanistycznych, które zajmują się kulturowym aspektem działalności ludzkiej. Podkreślał przy tym, że błędem jest uważanie praktyk magicznych za właściwe wyłącznie ludom pierwotnym oraz warstwom ludowym narodów rozwiniętych. Magia stanowi bowiem „odrębny typ świadomości społecznej regulujący odpowiedni rodzaj praktyki społecznej” i jako taka powinna stanowić istotny element badań etnologicznych i kulturoznawczych (Buchowski 1986, 5–6).

– składają się „trzy doniosłe elementy”: to, czym się posługuje w czasie zabiegu; to, co się robi, i wreszcie to, co się mówi. Dlatego też struktura większości aktów magicznych składa się z przedmiotów, czynności i formuł słownych (Kowalski 1966, 77). I chociaż bez doboru właściwych przedmiotów, czy też z powodu nieprawidłowego wykonania pewnych czynności, rytuał mógł skończyć się niepowodzeniem, to jednak słowo – co zgodnie podkreślają badacze różnych kultur – odgrywa w magii rolę nadrzędną. Formuła zaklęcia stanowi rdzeń obrzędu magicznego. To słowo, a nie działanie jest najskuteczniejszym środkiem narzucenia komuś lub czemuś swojej woli. Jego wypowiedzenie jest takim samym działaniem jak czynność utylitarna. Dzięki słowom, które uzupełniają i objaśniają czynności, zabieg magiczny staje się „autentyczny”, a tym samym skuteczniejszy (Malinowski 1964; Levi-Strauss 2000; Kamiński 1991; Цивьян 1993; Крушевский 1998; Познанский 1995).

Potęga jego [słowa – J. R. D.] w wyobraźni ludu sprawia cuda: leczy i sprowadza wszelkie choroby, przemienia człowieka w kamień lub zwierzę, odpędza złe duchy lub zadaje śmierć. Słowo, zaklęcie może zdziałać wszystko, byle tylko użyć go w czas i na sposób wskazany przez guślarzy [...]. W słowie samem tkwi tajemna siła magiczna, przeto i słowo, którego znaczenia nie znamy, działa potężnie (Biegeleisen 1929, 35–36, dalej: LLP).

Słowo ma moc sprawczą. Poprzez umiejętne jego zastosowanie można podporządkowywać sobie świat materialny i wcielić wypowiedziane w życie. Słowo pozwala zmieniać stan faktyczny na pożądaną. Magiczna moc słów na szeroką skalę wykorzystywana bywa w medycynie ludowej. H. Biegeleisen podkreśla:

z nieprzebranego zasobu środków mistycznych mających na celu uzdrowienie chorych, wybijają się na czoło lecnictwa ludowego zamawiania, praktykowane przez czarowników lub znachorki. Sposób ten leczenia, zwany teurgicznym, właściwy mieszkańcom wszystkich ziem i wieków wykazuje dziwną zgodność u ludów różniących się językiem, zwyczajami, religią, pochodzeniem, rasą, odgrodzonych od siebie dziesiątkami wieków i tysiącami mil nieprzebytych przestrzeni (LLP, 18, 35).

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie ludowej etiologii chorób oczu i przedstawienie obecnych w rosyjskiej medycynie ludowej werbalnych sposobów ich leczenia. W charakterze materiału badawczego wykorzystane zostały zbiory rosyjskich zaklęć ludowych, jak również prace etnograficzne z zakresu słowiańskiej medycyny ludowej oraz słowniki etnolingwistyczne (Аникин 1998, dalej: P33; Майков 1994, dalej: B3; Кют 2007, dalej: ЛМ; Werenko 1896, dalej: PDL; Talko-Hrynsewicz 1893, dalej: ZLL; Ветухов 1907, dalej: 330; Kowalski 2007, dalej: KM; Толстой 1995–2009, dalej: СД).

1. Ludowa etiologia chorób oczu

W aksjologii ludowej oko zajmuje ważne miejsce, o czym świadczy powiedzenie „strzec jak oka w głowie” / „беречь как зеницу ока”. Szczególne znaczenie oczu wynika z elementarnego, egzystencjalnego doświadczenia, jakim jest patrzenie i dokonujące się w ten sposób poznawanie świata oraz nawiązywanie z nim kontaktu. Pozornie odruchowe otwieranie czy zamykanie oczu, czyli inicjowanie lub zaprzestanie patrzenia, jest czynnością o niezwykle głębokim sensie. Za pomocą spojrzenia definiujemy świat, segregujemy jego zjawiska, ustanawiamy rozmaite relacje. Ponadto oczy mogą ujawniać to, co kryje natura ludzka. Mówią prawdę. Nazywane są zwierciadłem duszy. Człowieka nawiedzonoego poznać można właśnie po niezwykłości jego wzroku. Zmętniałe, obłądne oczy świadczą o tym, iż posiadający je człowiek nie widzi zwyczajnie świata, nie umie się w nim znaleźć. Oczy mogą stać się także narzędziem – zwykle szkodzących – działań. Złym spojrzeniem (urocznymi oczami) dokonać można prawdziwego spustoszenia: zniszczyć człowieka (szczególnie podatne bywały dzieci) lub zwierzę czy zaszkodzić gospodarstwu (KM, 383–390; CД, t. 1, 500)².

Dawni Słowianie wschodni do chorób oczu (najczęstszymi były bielmo i jęczmień) odnosili wszelkie dolegliwości zapalne zarówno ostre, jak i przewlekłe. Ich przyczynę zwykle upatrywali w rzuconym uroku. Częstym źródłem choroby był także kontakt z innym chorym. F. Werenko notuje: „powszechnie utrzymują, iż kto oczy chore zobaczy, ten z pewnością tego samego cierpienia oczu dostanie, jeśli natychmiast na końce własnych paznokci na rękę nie spojrzy” (PDL, 143)³. J. Talko-Hryncewicz jako możliwe powody schorzeń oczu podaje także zepsutą krew, wpływ upału podczas żniw lub nadmierne ciepło pochodzące z pieca (ZLL, 339). A. Wietuchow podkreśla z kolei, że zdecydowanie najczęstszym czynnikiem sprawczym dolegliwości tego organu jest dostanie się do nich ciała obcego, a także przeziębienie lub jakaś „zaraza”. Schorzenia oczu często leczono przy wykorzystaniu uniwersalnych tekstów magicznych przeznaczonych do stosowania w przypadku bólu niewiadomego pochodzenia (330,

² Przekonanie o możliwości wyrządzenia ogromnej krzywdy za pomocą „złego spojrzenia” było i nadal jest silne niemal na całym świecie. Za najstarszą wzmiankę na temat wiary w siłę urocznych oczu na Rusi uchodzi tekst *Молитва против злого сретения и лукавого ока* pochodzący z XVI w. (Райан 2006, 59). We wschodniosłowiańskich źródłach etnograficznych wiele miejsca zajmują informacje o ludziach posiadających zdolności do urzekania, o poważnych (włącznie ze śmiercią) konsekwencjach rzucenia uroku oraz o sposobach ochrony przed nimi, jak i praktykach służących odczynieniu uroku. Zob.: CД, t. 4, 597–598; CД, t. 4, 178–179; Забылин 1880, 260; LLP, 234; PDL, 213.

³ Jako chore postrzegano m.in. oczy posiadające jakieś anomalie (nietypowy rozmiar lub kolor, zez, itp.), które miały świadczyć o przynależności człowieka do sfery demonów. Najlepszą techniką apotropaiczną było unikanie zetknięcia się z kimś, kto był obdarzony złym spojrzeniem. Zob.: KM, 383–391; CД, t. 1, 500–501.

315, 325). Badane teksty magiczne pod względem ich przeznaczenia można podzielić na te, które stosowano w przypadku różnych (bliżej nieokreślonych) dolegliwości oczu oraz jęczmienia.

2. Leczenie chorych oczu

2.1. Wymiana

Materiał pokazuje, że cierpiący pozbywał się dolegliwości ocznych, wykorzystując uniwersalny w medycynie ludowej sposób leczenia, jakim jest wymiana⁴. Poniższy tekst mówi o chęci zamienienia chorych oczu, które określane są mianem czerwonych, na zdrowe, czyli jasne. W roli uczestnika wymiany występuje zorza⁵: „Заря-зореница, красная девица, возьми глаза красны, а дай мне глаза ясны” (P33, 230). Zamawiający „próbował dobić targu” także z kurami, które uważał za źródło (zapewne „kurzej”) ślepoty⁶. Dlatego też leczenie polega na oddaniu kurom tego, co do nich należy, i odzyskaniu przez chorego wzroku: „Сеть под насест к курам и во время произнесения заговора брызгать водой в глаза. Куры, куры, отдайте мне зрение, возьмите себе слепоту” (P33, 231).

⁴ Popularna w różnych gatunkach folkloru wymiana, która wchodzi w skład rozpowszechnionej opozycji semantycznej „dawać–brać”, definiowana jest jako uniwersalny sposób reglamentacji stosunków między człowiekiem, z jednej strony, a siłami przyrody lub elementami tamtego świata z drugiej. Wymiana, stanowiąc zrytualizowany przekaz przedmiotów lub usług, może przybrać (ze względu na pełnione funkcje oraz formę i znaczenie) kilka postaci – np. wymiana właściwa, wykup, umowa (СД, t. 2, 13–14; СД, t. 3, 460–462).

⁵ Zorza prawdopodobnie nie pojawia się tu przypadkowo, gdyż w kulturze ludowej światło (głównie słońce jako jego źródło) i oczy często bywają utożsamiane, co jest widoczne również w warstwie językowej: зорить – прочищать, прояснять. Słońce swoim wschodem inicjuje dzień; jest źródłem światła, które stwarza widzialny świat (stąd też bywa uważane za oko niebios) i rozstrzyga o jego kształtach. Zob.: Афанасьев 1996, 234–235; КМ, 516.

⁶ Ludzie dotknięci kurzą ślepotą tracą wzrok po zachodzie słońca, czyli wtedy, gdy kury idą spać. Choroby można się nabawić, gdy „podczas ostatniej kwadry kura wieczorem z kurosadu (banty) przeleci komu drogę albo „gdy kto zerwie ziele kuroślepem zwane (Parnasia palustris)”. Rusini wierzyli także, że zapada się na tę chorobę, wynosząc śmiecie po zmroku lub napiwszy się z naczynia, z którego piła kura. Słowianie często leczyli tę chorobę, odwołując się do zasady analogii: „chory staje przed wschodem słońca na słupie i pieje jak kogut i choroba mija”. Skuteczne również było przykładanie jajka oraz przemywanie oczu wodą lub rosą, a także zjedzenie ugotowanej głowy czarnej kury (kobieta), lub czarnego koguta (mężczyzna) i przemycie oczu odwarem z niej (LLP, 143; PDL, 145).

2.2. Prośby do pośredników

W przypadku problemów z oczami zamawiający zwracał się także do pośrednika – np. do wody – z prośbą, aby zesłała mu ona „swoje oczy i zdrowie”:

Одна вода – Войла (?), другая – Егорья, а третья – Марии, дай рабе Божей (имя) свои очи и здоровье. Аминь. Три раза. Женщинам надо на вечерней заре, мужчинам – на утренней на реке глаза омыть (P33, 230).

O pomoc, tj. wykonanie działań uzdrawiających, proszono także Matkę Boską:

Во имя Отца и Сына и Святого Духа. Аминь. Владычица, Пресвятая Богородица, Царица небесная, матушка, помоги и пособи с глаз болезни сгни у новорожденного крещеного раба твоего. Идет владычица Пресвятая Богородица помогать и пособлять с глаз болезнь снимать с ангелами хранителями со всей силой небесной (ЛМ, 27).

Wśród badanych przekazów odnajdujemy również zaklęcia typu narracyjnego. Nie zawierają one, co prawda, prośby do żadnej postaci, jednak to właśnie jakiś pomocnik jest tu głównym agensem wywołującym określoną zmianę w rzeczywistości. To on likwiduje chorobę w mitycznym świecie. Celem zaklęcia jest natomiast wcielenie w życie rezultatu przytaczanych w tekście działań. P. Caraman podobną strategię oddziaływania za pomocą słowa określił – w odróżnieniu od życzenia bezpośredniego – jako „życzenie spełnione”⁷:

Ишол святыи Егорий чрез железный мост и за ним бегло три пса. Един серый, другой белый, третий черный. Серый пес бельмо слизнул. Белый пес бельмо слизнул. Черный пес бельмо слизнул у рожденного, у молитвенного, у крещеного раба Божия (имя рек). Три раза проговорить и плюнуть (B3, 38).

2.3. Wzór cechy pożądanej (formuły porównawcze)

Inną metodą leczenia i/lub zapobiegania chorobom oczu jest zastosowanie formuły zawierającej konstrukcję porównawczą. Jej treść odwołuje się do zasad magii sympatycznej. Zamawiający wypowiada życzenie, aby oczy były czyste

---

⁷ P. Caraman pisze, iż teksty te „zrywają zupełnie kontakt z rzeczywistością obiektywną, przenoszą wykonawców w świat czysto magiczny i w chwili zaklęcia pozwalają im przeżywać wyrażone przez nie pragnienie, jako już spełnione” (Caraman 1933, 418. Zob. także: Богданов 1996, 7).

(czytaj: zdrowe) jak srebro⁸, na które patrzy. Tym samym chce zadziałać „podobnym na podobne”⁹: „Положить в умывальник серебро: Как это серебро чистое, так и глаза были чистые” (P33, 231).

3. Leczenie jęczmienia

Jęczmień to niewielka narośl na oku, zwykle na powiece (Даль 1980, 682). Dolegliwość ta pod podobną nazwą znana jest wielu ludom europejskim. Określenie choroby prawdopodobnie pochodzi od wyglądu narośli, która przypomina jęczmień, lub też wiąże się z rodzajem odczuwanego bólu, przypominającego klucie żdźbła. Lud nie przypisywał jęczmieniowi cech wyglądu człowieka, nie określał rodzaju ani pór jego aktywności, nie znał także miejsca, z którego choroba przychodzi¹⁰.

3.1. Skarmienie choroby

Z materiału wynika, iż jęczmień można wyleczyć poprzez „podanie go” do zjedzenia zwierzęciu domowemu. Świeżo upieczony (ciepły) kawałek chleba należy przykładać do chorego miejsca, a następnie podać go psu. Działania są interpretowane i uzupełniane za pomocą formuły słownej, w której zamawiający werbalizuje intencję pozbycia się choroby. Zespolenie słowa i czynności może świadczyć o tym, że w mniemaniu wykonującego zabieg magiczny, słowa i działania mają to samo znaczenie funkcjonalne: Опять хлеб раньше пекли, горячим хлебом прижигали, потом отдают собаке: На, тебе, собака, печь – ячмень ешь. Раза три повторить (P33, 282). Zamiar skarmienia występującej

⁸ Srebru i złotu przypisuje się właściwości słońca, które – jak już wspomniano – było powiązane z widzeniem. Ponadto metale posiadają pożądane przez zamawiającego cechy: błyszczą, są jasne i czyste. Zob.: Афанасьев 1996, 239; Kopański 1990, 778–781.

⁹ Pojęcie magii sympatycznej wprowadził do nauki J. G. Frazer, określając ją jako podstawowy (wyprzedzający religię i naukę) typ magii, która polega na przekonaniu, że podobne działa na podobne, przeciwne na przeciwne, wizerunek na przedmiot lub byt rzeczywisty, słowa na czyn. Zob.: Frazer 2002.

¹⁰ Dla wschodniosłowiańskich zaklęć leczniczych charakterystyczne jest personifikowanie chorób. Zwykle utożsamiane są one z demonicznymi postaciami kobiecymi. W tekstach magicznych z reguły określany jest stosunek choroby do człowieka i człowieka do choroby, jak również działania („przywyczenia”) chorób, pochodzenie, czas oraz miejsce ich przebywania w człowieku. W przypadku jęczmienia przejawem jego antropomorfizacji jest to, że człowiek próbował wejść z nim w kontakt, np. proponując mu zakup czegoś. Ponadto w badanych przekazach odnotowano przykład, kiedy jęczmień przyjmuje postać rodzaju żeńskiego: „Ячменица, ячменица” (P33, 284).

na powiece infekcji uzdrowiciel werbalizuje również poprzez formułę porównawczą, w której wypowiada życzenie, aby pies zjadł chorobę, tak jak je skórkę chleba:

Для того, чтобы вывести ячмень, нужно взять корочку хлеба, подогреть, в горячем виде положить на ячмень, кинуть корочку правой рукой через голову (только на волю) и сказать: Как собака корку ест, так мой и ячмень съест (P33, 282).

3.2. Zniszczenie choroby

Analizowane teksty magiczne pokazują, że procedura unicestwiania ropnia na oku była – w porównaniu z innymi chorobami – dość nietypowa¹¹. Zwracano się do jęczmienia, proponując mu (w geście) figę / кукиш¹², za którą może on sobie kupić „to, co chce”. A kolejne wydarzenia, związane z zakupionym przez chorobę przedmiotem, prowadzą do wyleczenia. W badanych tekstach najczęściej zamawiający radzi jęczmieniowi, aby kupił sobie kobyłę, a kiedy ta zdechnie, chory będzie uleczony, bo jego jęczmień też „umrze” (wyschnie):

Складешь из пальцев кукиш и ткешь его в глаз. Лучше б не сам себе, а если б кто-нибудь. Ячменец, ячменец, на тебе кукиш, за кукиш кобылу купишь. Кобыла сдохнет – ячмень соохнет. Три раза скажешь – иссохнет (P33, 283); Тычут кукишем в ячмень и приговаривают: Ячмень, ячмень, на тебе кукиш. За этот кукиш что хочешь купишь. Купи себе кобылу. Кобыла сдохнет – ячмень соохнет (P33, 283); Ячмень, ячмень! На тебе кукиш. На кукиш кобылу купишь. Кукиш соохнет – кобыла сдохнет (P33, 283).

Intencję zniszczenia jęczmienia człowiek także wprowadza w życie, odwołując się do zjawisk przyrody, które stanowią (na mocy magii sympatycznej) wzór ustępowania choroby:

¹¹ Według ludowego przekonania „fizyczne” zniszczenie (wyrządzenie krzywdy) stanowi uniwersalny i zarazem jeden z najskuteczniejszych sposobów walki z wszelką niepożądaną siłą. Wschodniosłowiańska medycyna ludowa zna różnorakie – przeważnie wynikające ze sposobu, w jaki choroba szkodzi – metody niszczenia schorzeń. I tak np. bezsenność utożsamianą z demoniczną postacią kobiecą starano się złapać, gryźć (tj. wszelkie dolegliwości gryzące) zagryzano itd.

¹² Obrażliwy gest (tzw. figa / кукиш, дуля, шиш) Słowianie stosowali w różnych sytuacjach. Był on popularnym środkiem chroniącym przed siłą nieczystą. Np. podejrzewanej o złe spojrzenie osobie pokazywano figę przez lewe ramię lub spomiędzy nóg. Figa szeroko wykorzystywana była w rosyjskiej medycynie ludowej. Zob.: Д, т. 3, 26–27. Informatorzy przekonują, że w leczeniu jęczmienia „figa” była wyjątkowo skuteczna: „Ячмень лечили кукишем с приговором: Ячмень-ячмень, на тебе кукиш. Три раза. И тычешь кукишем. Помогало” (P33, 285); „Мне вот одна женщина подошла и говорит: На, кукиш, ячмень! Два раза. И ничего – сошло. Не сразу, а сошло” (P33, 285).

Как матушка зорюшка потухает, полегает, так у раба Божьего Владимира потух, полег печень-ячмень. Аминь. После этого три раза перекрестить. Лучше по вечеру или утром. Одна бабка умирала, дала переписать тетрадь (P33, 285).

Jęczmień mógł zostać zlikwidowany również przez samego siebie. Za „podarowaną” figę powinien sobie kupić toporek, a następnie dokonać samozniszczenia:

Ячмень, ячмень, на тебе кукиш, что хошь – купишь. Купи себе топорик, секи себе головку как маковку. И плюнуть на ячмень (P33, 285); Ячменца, ячменица, на тебе кукиш, что хочешь, то купишь, купи себе топорок, руби себя попереk (P33, 284); Ячмень, ячмень, на тебе кукиш; что хочешь, то купишь; купи себе топорок, руби себя попереk! (B3, 39).

Czasem choroba zawiadamia o autodestrukcji. Na pytanie zamawiającego, co sobie kupi, odpowiada, że toporzysko, którym odrąbie własną głowę: „Ячмень, ячмень, мой кукиш, чего ты мне купишь?” – „Куплю топоричу, срублю головуцу” (P33, 285). Zniszczyć infekcję może również figa. Ona kupi sobie toporek, którym będzie rąbać jęczmień:

Племянник приехал, глаз распух. Я говорю: „Давай поколдую”. И прошел через день. „Кукушек, кукуш, что себе купишь?” – „Куплю себе топорок”. – „Руби ячмень (имя) попереk”. До трех раз. И вот так вокруг глаза пальцами водишь (пальцы – щепотью, а указательный – чуть выставить), а потом вот так проведешь (сверху вниз, от себя – до подбородка) (P33, 284).

3.3. Przepędzanie choroby

Pomyślność w wybawianiu od jęczmienia zapewnia również uniwersalna w medycynie ludowej strategia, jaką jest przepędzanie. Powszechność tej praktyki leczniczej wynika ze sposobu konceptualizacji choroby w kulturze tradycyjnej. W opinii ludu choroba wchodziła w ciało człowieka (postrzegano ją jako zewnętrzny oraz wrogi byt), a następnie zajmowała jakiś jego organ i żywiąc się wnętrznościami, powodowała cierpienie. Z przeświadczenia o zdolności przedostania się choroby do ciała ludzkiego wynikało również mocne przekonanie o możliwości wygnania jej¹³. Intencja przepędzenia szkodnika realizowana jest poprzez zastosowanie – po zwrocie adresatywnym – formy imperatywu o zna-

¹³ Badacze rozróżniają wiele odmian wygnania rytualnego, które znajduje zastosowanie nie tylko w medycynie ludowej, ale także w obrzędach dorocznych i w życiu codziennym. Zob.: СД, т. 2, 392–397.

czeniu „idź / выйди, выступи”. Co ciekawe, zamawiający równocześnie daje jęczmieniowi figę, za którą nie można niczego kupić: „Ячень, ячень, выйди, выступи. Па тебе кукиш, за кукиш ничего не купишь” (P33, 285).

Przywołany powyżej materiał etnograficzny wyraźnie pokazał, iż w ludowych sposobach leczenia chorób oczu istotną rolę odgrywało słowo magiczne. Zajmuje ono miejsce szczególne. Pozwala bowiem nawiązać kontakt zarówno z antropomorfizowaną chorobą, jak i z mocami wyższymi, które pomagają w uzdrawianiu. Słowo w zakleciu magicznym nie jest „zwykłym” słowem służącym porozumiewaniu się, ale słowem wyjątkowym, opracowanym. Podczas leczenia chorób oczu jako środek oddziaływania werbalnego najczęściej stosowano imperatywy wyrażające pobudzenie do działania¹⁴. Duża popularność form imperatywnych w tekstach magicznych wynika z tego, że

gdy stan rzeczy jest wiadomy, ale niekorzystny, mówiący domaga się zmiany tego stanu, wypowiadając odpowiednie żądanie. Wypowiedzenie żądające może mieć różne odcienie znaczeniowe: od najbardziej nieśmiałej prośby – przez różne stopnie nasilenia życzenia, zachęty, rady – do bezwzględnie surowego czy gwałtownego rozkazu (Jodłowski 1977, 61).

W badanych przekazach wyodrębnione zostały (kierowane do pośredników) prośby o pomoc w leczeniu, jak również adresowane do choroby kategoryczne prośby (żądania) oraz rady (zalecenia dotyczące zachowania się jęczmienia).

Innym werbalnym sposobem zadziałania na chorobę było odwołanie się do zasady magii sympatycznej i wypowiedzenie zawierającej spójniki konstrukcji porównawczej. W ten sposób wznawiany był ład naruszony przez chorobę. Jednocześnie powoływane były nowe, pożądane stany, tj. posiadanie oczu czystych i jasnych jak srebro oraz samoistne – naturalne niczym zachód słońca – ustąpienie dolegliwości.

Magiczna moc słowa bardzo wyraźnie przejawia się w uzdrawianiu za pomocą zakleć narracyjnych, które zawierają tzw. życzenie spełnione. Teksty te nie posiadają konkretnego odbiorcy ani formuł wyraźnie pobudzających lub wyrażających życzenie. Ich siła sprawcza tkwi w przedstawieniu wydarzeń (działania lecznicze wykonywane przez pośrednika) rozgrywających się w mitycznym świecie i przeniesieniu ich rezultatu do rzeczywistości.

---

¹⁴ Pobudzenie do działania jest kategorialem znaczeniem trybu rozkazującego czasownika. Tryb czasownika z kolei stanowi jeden ze sposobów wyrażenia określonej modalności (stosunku mówiącego do stanu rzeczy). Przy użyciu odpowiednich form językowych do działania pobudzana jest najczęściej inna osoba. Zatem głównym nośnikiem znaczenia pobudzenia są formy drugiej osoby liczby pojedynczej lub mnogiej. Należy jednak podkreślić, iż formuły pobudzenia do działania zawarte w przekazach magicznych (traktowanych jako szeroko pojęte teksty kultury) różnią się od innych wypowiedzi o charakterze dyrektywnym. Ich rama modalna jest zazwyczaj złożona, łączy bowiem ładunek rozkazująco-życzący. Zob.: Engelking 2010, 90; Wierzbicka 1971, 179; Шведова 1980, t. 1, 620; t. 2, 110.

Bibliografia

- Biegeleisen, H. (1929), *Lecznictwo ludu polskiego*. Kraków.
- Buchowski, M. (1986), *Magia. Jej funkcje i struktura*. Poznań.
- Caraman, P. (1933), *Obrzęd koledowania u Słowian i u Rumunów. Studium porównawcze*. Kraków.
- Engelking, A. (2010), *Kłątwa. Rzecz o ludowej magii słowa*. Warszawa.
- Frazer, J. G. (2002), *Złota gałąź. Studia z magii i religii*. Warszawa.
- Jodłowski, S. (1977), *Podstawy składni polskiej*. Warszawa.
- Kamiński, M. (1991), *O lokalistycznej interpretacji świata w magii*. W: *Język a kultura*. I, 167–172.
- Kopaliński, W. (1990), *Słownik symboli*. Warszawa.
- Kowalski, P. (2007), *Kultura magiczna. Omen, przesąd, znaczenie*. Warszawa.
- Kowalski, S. (1966), *Spór o religię pierwotną*. Warszawa.
- Levi-Strauss, C. (2000), *Antropologia strukturalna*. Warszawa.
- Lips, J. E. (1957), *U źródeł cywilizacji*. Warszawa.
- Malinowski, B. (1964), *Szkice z teorii kultury*. Warszawa.
- Petrozolin-Skowrońska, B. (red. nacz.) (1994), *Encyklopedia Popularna PWN*. Warszawa.
- Talko-Hryncewicz, J. (1893), *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej*. Kraków.
- Wereńko, F. (1896), *Przyczynek do lecznictwa ludowego*. W: *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne wydane staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie*. Kraków, 99–228.
- Wierzbicka, A. (1971), *Kategoria semantyczna „ramy modalnej”*. W: *Sesja naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich w Krakowie w dniach 3–5 grudnia 1969 r.* Wrocław, 179–182.
- Аникин, В. П. (ред.) (1998), *Русские заговоры и заклинания. Материалы фольклорных экспедиций 1953–1993 гг.* Москва.
- Афанасьев, А. Н. (1996), *Происхождение мифа. Статьи по фольклору, этнографии и мифологии*. Москва.
- Богданов, А. К. (1996), *Заговор и загадка (к формульности заговора)*. W: *Костюхин Е. А. (отв. ред.), Русский фольклор. Материалы и исследования*. Санкт-Петербург, 3–13.
- Ветухов, А. (1907), *Заговоры, заклинания, обереги и другие виды народного врачевания, основанные на вере в силу слова (Из истории мысли)*. Варшава.
- Даль, В. (1980), *Толковый словарь живого великорусского языка*. Москва.
- Забылин, М. (1880), *Русский народ, его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия*. Москва.
- Крушевский, Н. В. (1998), *Заговоры как вид русской народной поэзии*. W: *Березин Ф. М. (сост.), Избранные статьи и работы по языкознанию*. Москва, 25–47.
- Кют, Е. (авт.-сост.) (2007), *Лечебные молитвы*. Ростов-на-Дону – Санкт-Петербург.
- Майков, Л. Н. (1994), *Великорусские заклинания*. Санкт-Петербург.
- Познанский, Н. Ф. (1995), *Заговор. Опыт исследования, происхождения и развития заговорных формул*. Москва.
- Райан, В. Ф. (2006), *Баня в полночь. Исторический обзор магии и гаданий в России*. Москва.
- Толстой Н. И. (ред.) (1995–2009), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5-и томах, т. 1–4*. Москва.
- Шведова, Н. Ю. (гл. ред.) (1980), *Русская грамматика, т. 1–2*. Москва.
- Цивьян, Т. В. (1993), *О роли слова в тексте магического действия*. W: *Толстая С. М./ Цивьян Т. В. (отв. ред.), Славянское и балканское языкознание. Структура малых фольклорных текстов*. Москва, 111–121.